

H.Mehdiyev. Səməd Vurğunun “Fərhad və Şirin” mənzum dramında klassik irsdən istifadənin özəllikləri // Əlyazmalar yamur, 2019, № 2 (9), s.106-111.

UOT:82-1.512.162

Hikmət Mehdiyev
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Naxçıvan Dövlət Universiteti
Naxçıvan MR, Naxçıvan ş. Əziz Əliyev küç. Universitet şəhərciyi
e-mail: info@ndu.edu.az

SƏMƏD VURĞUNUN “FƏRHAD VƏ ŞİRİN” MƏNZUM DRAMINDA KLASSİK İRSƏN İSTİFADƏNİN ÖZƏLLİKLƏRİ

“Fərhad və Şirin” mənzum dramı Səməd Vurğunun nisbətən zəif əsərləri sırasında yer alsada, böyük sənətkarın qələmindən çıxdığı üçün diqqətə və yeni təfəkkür işığında tədqiq edilməyə layiqdir.

Açar sözlər: *Azərbaycan sovet poeziyası, Səməd Vurğun, Nizami Gəncəvi, Fərhad, Şirin, sevgi motivi, klassik irs.*

Giriş

Sovet dövrü (1920-1991) Azərbaycan poeziyasının ən böyük nümayəndələrindən biri olan Səməd Vurğun (1906-1956) əsasən lirik şeirləri və poemaları ilə tanınsa da, mənzum dram janrında da qələmini sınaqmış və Azərbaycan ədəbiyyatında bu janrın klassik örnəklərindən sayılan “Vaqif” dramı ilə yanaşı daha üç mənzum dram – “Xanlar” (1939), “Fərhad və Şirin” (1941), “İnsan” (1945) dramlarını da yazmışdır.

Böyük Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri Nizami Gəncəvinin (1141-1209) “Xosrov və Şirin” (1180) poemasının motivləri əsasında yazılmış “Fərhad və Şirin” mənzum dramı ənənəvi olaraq, Səməd Vurğun yaradıcılığında o qədər də böyük əhəmiyyətə malik olmayan bir əsər kimi nəzərdən keçirilir. Doğrudan da, uzun müddət səhnəmizdən düşməyən “Vaqif” mənzum dramı ilə müqayisədə “Fərhad və Şirin” elə bir şöhrətə çatmayıb. Ancaq Azərbaycan mənzum dram janrının tarixində öz yeri olduğundan, dövlət müstəqilliyi dövrünün Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında bu əsəri yenidən təhlil etmək və qiymətləndirmək ehtiyacı yaranmışdır.

“Vaqif” mənzum dramından dörd il sonra yazılmasına baxmayaraq, “Fərhad və Şirin” mənzum dramı hər cəhətdən birinciyə uduzur. Bunu istər dramatik konflikt, istər süjetin dinamik inkişafı, istər obrazların monumentallığı, istər əsərdə təsvir edilən insan xarakterlərinin və münasibətlərinin təbiiliyi və səmimiyyəti, istərsə də sənətkarlıq xüsusiyyətləri barədə söyləmək mümkündür. Ancaq necə olur-olsun, hər halda, nəzərdən keçirdiyimiz mənzum dram 35 yaşlı Səməd Vurğunun qələmindən çıxmışdır və onu sadəcə bir kənara qoyub çıxdığına haqqımız yoxdur. Buna görə də əsərin ümumi təhlilinə müxtəsər toxunandan sonra onun klassik irslə əlaqələrinin araşdırılmasına daha çox yer vermək qərarına gəldik.

Məlum olduğu kimi, ilk dəfə böyük İran şairi Əbülqasım Firdövs (935-1020) özünün "Şahnamə" epopeyasında Sasanilər sülaləsinin son qüdrətli şahlarından biri olan II Xosrov Pərvizin (590-628) hakimiyyət dövrünü qələmə alarkən onun Şirinlə macərəsindən bəhs etmişdir. (1)

Böyük Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvi ümumi süjet xəttini "Şahnamə"dən götürsə də, Bərdədəki bir əlyazmasından, eləcə də Azərbaycanda xalq arasında dolaşan rəvayətlərdən də istifadə edərək tamamilə başqa səpkili bir əsər, özü dediyi kimi, bir eşq dastanı yaratmışdır. Şair özü bu barədə belə deyir:

Məlum hekayədir "Xosrov və Şirin",
Dastan yoxdur əsla bu qədər şirin.
Ruhu oxşasa da bu gözəl dastan,
Pərdədə qalmışdı bu gəlin çoxdan.
Tanıyan yoxdu bu gözəl alması,
Bərdədə var idi bir əlyazması.
O ölkənin qədim tarixlərindən
Bu dastanı tamam öyrənmişəm mən. (2, s. 49.)

Göründüyü kimi, Nizami əsas qaynaq kimi məhz Bərdə tarixinə dair bir əlyazmasından yararlandığını söyləyir. Bundan başqa, hadisə ilə bağlı tarixi abidələrin qaldığını da deyən şair ən sonda "həkimin" (Firdovsinin – H.M.) "Şahnamə" əsərinə işarə vuraraq yazır:

Söylərkən o həkim bu xoş dastanı,
Çıxarıb içindən eşqi, fəğanı.
Altmış yaşındaydı yazanda bunu,
Saxlaya bilmirdi yayda oxunu.
Altmışda sevginin, eşqin həycanı
Titrədə bilməzdi yorğun qocanı. (2, s. 50.)

Bu kiçik müqəddimə ilə əsərinin orijinallığını kifayət qədər əsaslandırın Nizami indiyə qədər heç kimin ərsəyə gətirə bilmədiyi yeni üslublu poema yazdığını fəxrlə qeyd edərək yazır:

Bilici deyəni etmədim təkrar,
Məlum deməkdən kimə fayda var?
Onun yazdıqları... cəngavər eşqi,
Mənim yazdıqlarım bir dilbər eşqi. (2, s. 50.)

Səməd Vurğunun bu mövzuya müraciəti başlıca olaraq iki səbəblə bağlıdır. Hər şeydən öncə, keçən əsrin 30-cu illərinin sonuna doğru dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin 800 illik yubileyinin keçirilməsi barədə Ümumittifaq dövləti səviyyəsində qərar verilmişdi və Nizami mövzularında yazdığı hər bir görkəmli şair-yazıçı özünə şan-şöhrət bilirdi. Səməd Vurğunun da Nizami mövzusuna müraciət etməsi başlıca olaraq bununla bağlı idi.

İkinci bir tərəfdən, "Fərhad və Şirin" mənzum dramı yazılarkən bütün mədəni dünya faşizm təhlükəsi qarşısında ciddi qorxu və həyəcan keçirir, artıq başlanmış II Dünya müharibəsi SSRİ sərhədlərinə doğru sürətlə irəliləyirdi.

Belə bir geopolitik şəraitdə qəsbkarlıq müharibələrinə qarşı mütərəqqi sənətkarların səsi daha yüksəkdən eşidilir, görkəmli sənətkarlar qələmlərini süngüyə çevirərək: "Bilsin ana torpaq, eşitsin Vətən: Müsəlləh əsgərəm mən də bu gündən!" – deyər içdən gələn qəzəbli bir səslə hayqırırdılar.

Belə bir taleyüklü dövrdə xalqın qəhrəmanlıq tarixindən alınan hadisə və şəxsiyyətlərə bədii don geyindirilərək xalqa təqdim edilməsi böyük aktualıq kəsb edirdi ki, ədəbiyyatın başqa janrları ilə yanaşı, mənzum dram janrı da bu materialdan sərf-nəzər etmirdi.

Təbii ki, öz poetik qayəsinə uyğun olaraq Səməd Vurğun süjetdə, obrazların qarşılıqlı münasibətlərində, iştirakçı kontingentində müəyyən dəyişikliklər etmişdir. Məsələn, Şirin Nizamidəki kimi Məhin Banunun qardaşı qızı deyil, öz qızıdır, aparıcı obrazların sırasına el ağsaqqalı, Fərhadın atası Azər baba əlavə edilmişdir. Nizaminin “Yeddi gözəl” əsərindən alınmış Fitnə obrazı xalq fərasətinin və hazırcavablığının simvolu kimi əsərə salınmışdır və s.

Akademik İsa Həbibbəyli “Xalq şairi Səməd Vurğun haqqında söz” adlı məqaləsində haqlı olaraq şairin əsərin süjetinə etdiyi bu əlavə və dəyişikliklərin məqsədli olduğunu göstərir. Alim dramaturqun Azər baba obrazını süjetə daxil etməsini də ali məqsəddən irəli gəldiyini, müəllifin vətəndaşlıq borcundan doğduğunu vurğulayaraq yazır: “Fərhad və Şirin” dramında da məhəbbət mövzusu fonunda Vətən idealının ifadə olunmasına xüsusi fikir verilmişdir. Əsərdəki Azər baba obrazı əslində Azərbaycanın bədii təcəssümüdür. Səməd Vurğunun “Fərhad və Şirin” dramının əsas qayəsi də klassik bir süjetdən seçilmiş məqamlar əsasında Vətən uğrunda fədakarlıq və qəhrəmanlıq göstərmək ideyasını təlqin etməkdən ibarətdir” (3, s. 523).

Əsərdə maraq doğuran cəhətlərdən biri də, real həyatda və ədəbi mühitdə daim tənqid etdiyi Hüseyn Cavid yaradıcılığından da bir bədii detalın Səməd Vurğun tərəfindən istifadə edilməsidir. Bu – Şeyx Sənanın Xumarın gözüne görünən xəyali əksinə dəlicəsinə vurulması epizodudur. İlk dəfə Şapur hiyləgərcəsinə Xosrovun şəklini Şirinə göstərərək sonra gizlədəndə, biz demək olar ki, onda adekvat reaksiyanı görürük:

“Xosrovun əksi geri çəkilir. Şirin onun arxasınca
Şirin:
Getmə, dur!.. Getmə, sən ey nazlı xəyal!
Cəlladım olub da gəl canımı al!..
(Şirin qəşş edib yıxılır.)” (4, s. 139.)

İndi isə “Hüseyn Cavidin “Şeyx Sənan” mənzum dramındakı bənzər səhnəyə baxaq. Şeyx Sənan ilə nişanlısı Zəhra şeyxin durumu barədə söhbət edərkən:

“Bu sırada səhnənin işığı çəkilir, ta ucda ikinci pərdə kalkar. Azacıq yüksəkdə olduqca şairənə, cazibədar, behiştə bir mənərə görünür. Altın kanatlı mələklər əl-ələ, qol-qola olaraq incə qəhqəhələrlə gəzinirlər. Təbii, mələk qiyafətində olan Xumar da onların içində bulunur.

Xumar
Şeyx, gəl-gəl!.. Sevimli Sənan, gəl!
Sana layiq deyil o yer, yüksəl!

Şeyx Sənan

(şaşkın və həyəcanlı)
Ah, o... cənnət pərisi, nazlı mələk
Bana yüksəl diyor gülümsəyərək.

Zəhra

Söylə, Sənan, nə var, nə oldu yenə?
Əcəba, kim göründü gözlərinə?

Şeyx Sənan

Bak da gör! İştə cənnət, iştə mələk!

Zəhra

Nərdə?..

Şeyx Sənan

Bak, dinlə, şimdi söyləyəcək.
Zəhrada dərin bir heyrət.

Xumar

(Şeyx Sənana)

Durma, yüksəl! Ənisi-ruhum, gəl!
Mütərəddid görünmə! Gəl yüksəl!
Okunur gözlərində nuri-dəha,
Yüksəl, ey şeyx! Gəl, düşünmə daha!

Şeyx Sənan

Of, bəndən nə istiyorsun, get!
Bəndə can qalmamış, bir insaf et!

(Xumar qürur və istiğna ilə gedəcək olur.
Şeyx Sənan böyük bir təlaş və nədamətlə)

Gediyor... a-h... getmə, atma bəni!
Mərhəmət qıl, aman, unutma bəni!
Getdi... eyvah, getdi..." (5, s. 10-11.)

“Fərhad və Şirin” dramının bitdiyi 1941-ci ildə artıq Hüseyn Cavid Sibir buzları altında əbədi yuxuya getmişdi, əsərləri də qadağan olunmuşdu; belə ki, Səməd Vurğun heç kim ədəbi plagiatda təqsirləndirə bilməzdi. Ancaq o da mümkündür ki, hər iki sənətkar öz mənzum dramlarında sadəcə oxşar dramatik situasiyada oxşar vəziyyətləri təsvir etmişlər...

Əsəri yazarkən Səməd Vurğun Nizaminin “Xosrov və Şirin” poemasının mətnindən Rəsul Rzanın tərcüməsindən də iqtibaslar etmişdir. Ona görə “iqtibas” deyirik ki, sitatlar verilən zaman cüzi dəyişikliklərlə qarşılaşmaq olur. Lakin əlbəttə, mənzum dramda Nizamidən gətirilən ilk bədii sitat Səməd Vurğunun öz tərcüməsindəki “Leyli və Məcnun” poemasından alınmışdır. Belə ki, Fərhadın atası Azər baba möhtəşəm Bərdə qalasının tikilməsindəki nöqsanları oğlunun nəzərinə çatdırarkən poemadakı məşhur “Oğlum Məhəmmədə nəsihət” bəlməsindən iki beyt örnək verilmişdir:

“Hər elmi öyrənmək istədikdə sən,
Çalış ki, hər şeyi kamil biləsən.
Kamil bir palançı olsa da insan,
Yaxşıdır yarımçıq bir papaqçıdan.” (4, s. 118.)

Bir qədər sonra Səməd Vurğun yenə də Azər babanın dilindən müdrik nəsihətləri öz tərcüməsində iqtibas şəklində mənzum dramın mətninə daxil etmişdir:

Dünya binasını qurandan bəri
Öyrənmək dalınca getmişdir bəşər,
Sudan dürr çıxarmış, daşdan da gövhər!
Lakin öyrənməyi ar bilən bir şəxs
Dünyada mərifət qazana bilməz. (4, s. 119.)

Klassik ədəbiyyatdan məlumdur ki, bəzən sənətkarlar iri həcmli əsər yazarkən əvvəlki kiçik əsərlərindən orada örnək verməyi normal saymışlar. Məsələn, böyük Azərbaycan şairi Məhəmməd Füzuli (1494-1556) “Hədiqətüs-süeda” əsərində bundan öncə yazdığı kiçik lirik parçalardan istifadə etmişdir. Səməd Vurğun da bu ənənəni davam etdirərək, “Fərhad və Şirin” mənzum dramında 1936-cı ildə tamamladığı məşhur “Azərbaycan” şeirindən bir bənd vermişdir. Şirinin başındakı qırx incəbelli qızın oxuduğu şərq məhz həmin şeirdəki bu bənddən ibarətdir:

El bilir ki, sən mənimsən,
Yurdum, yuvam, məskənim sən.
Anam – doğma vətənim sən,
Ayrılarımı könül candan,
Azərbaycan, Azərbaycan!.. (4, s. 121.)

Şirinin təbiət qoynunda qızlarla məclisini təsvir edərkən Səməd Vurğun özünün yaratdığı fəlsəfi məzmunlu xəyyamanə rübailərdən də istifadə etmişdir. Şirinin ən yaxın rəfiqəsi Fitnənin dilindən belə bir dördlük səslənir:

Budur gözəl səhər, budur piyalə,
Ətri qızılıgüldür, rəngi də lalə.
Qafil, qədrini bil gözəl gəncliyin,
Budur qanad verən zövqə, xəyalə... (4, s. 130.)

Dramın faciəvi final səhnəsi isə dahi ingilis dramaturqu Vilyam Şekspirin (1564-1616) “Romeo və Cülyetta” faciəsinin final səhnəsi ilə səsləşir. Doğrudur, burada eyni dərəcədə Nizami poemasının da təsirini aşkara çıxarmaq mümkündür.

Nəhayət, “Fərhad və Şirin” mənzum dramını Nizami dövrü ilə bağlayan obrazlardan biri kimi Fərhad-Əcəmi Naxçıvani tandemini də nəzərdən qaçıрмаq olmaz. Səməd Vurğun bu bağların ciddiliyini xüsusi nəzərə çatdırmaq üçün Əcəmi Naxçıvaninin Möminə xatun türbəsinin üzərində həkk etdiyi: “Biz gedəriyik, dünya əbədi qalandır. Biz öləcəyik, dünya qalacaq. Biz ölərik – bu bizdən xatirə qalar. İlahi, bəd nəzərdən uzaq elə” (5) – sözlərini iqtibas edərək Fərhadın dilindən səsləndirir:

Bu bir abidədir, məndən yadigar.
Gəlib dolandıqca dövrən, ruzigar,
Dünyanın özü də qocalacaqdır,
Biz ölüb getsək də, bu qalacaqdır. (4, s. 201.)

Nəticə

“Fərhad və Şirin” mənzum dramı Azərbaycanın ilk Xalq şairi Səməd Vurğunun nisbətən zəif əsərləri sırasında yer alsada, böyük sənətkarın qələmindən çıxdığı üçün diqqətə və yeni təfəkkür işığında tədqiq edilməyə layiqdir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Əbülqasim Firdovsi. Şahnamə. “Öndər nəşriyyat”: Bakı, 2004.
2. Nizami Gəncəvi. Xosrov və Şirin. “Lider nəşriyyat”: Bakı, 2004.
3. Həbibbəyli İsa. Xalq şairi Səməd Vurğun haqqında söz // Ədəbi şəxsiyyət və zaman, II C. (10 cilddə), Bakı, Elm və təhsil, 2017.
4. Səməd Vurğun. Seçilmiş əsərləri. 5 cilddə. C. 4. “Şərq-Qərb”: Bakı, 2013.
5. Hüseyn Cavid. Dram əsərləri. “Avrasiya Press”: Bakı, 2004.
6. az.wikipedia.org/wiki/Əcəmi_Naxçıvani

Hikmat Mehdiyev

The classical heritage characteristics use in Samad Vughun's verse drama “Farhad and Shirin”

In this article the connection between Samad Vughun's “Farhad and Shirin” and Nizami Ganjavi's “Khosrov and Shirin”, Husein Javid's “Sheikh Sanan”, also common motives between Omar Khayyam's quatrain and the final scene of Shakespeare's “Romeo and Juliette” tragedy is reviewed.

Key words: Azerbaijani Soviet poetry, Samad Vurghun, Nizami Ganjavi, Farhad and Shirin, love motives, classical heritage

Хикмат Мехтиеv

Особенности привлечения классического наследия в поэтической драме «Фархад и Ширин»

В статье рассматривается идентичность исследуемого сочинения с произведениями «Хосров и Ширин» Низами Гянджеви, «Шейх Санан» Гусейн Джавида, а также общими мотивами рубаи Омара Хайяма, и финальной сценой трагедии «Ромео и Джульетта» Шекспира.

Ключевые слова: Азербайджанская советская поэзия, Самед Вургун, Низами Гянджеви, Фархад, Ширин, мотивы любви, классическое наследие.

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 15.08.2019

Çapa qəbul olunma tarixi: 23.09.2019

Akademik **Teymur Kərimli** tərəfindən
çapa tövsiyə olunmuşdur.